

מעמד חיילי העורף כלוחמים

הרב יהודה זולדן

ראשי פרקים

א. הקדמה

ב. לפני היציאה לקרב – הכל שומעים את דברי הכהן הגדול

ג. לאחר הקרב – הכל שותפים בחלוקת השלל

1. דוד לאחר מלחמתו בצקלג

2. מלחמת אברהם בארבעת המלכים

3. מלחמת מדין

4. הקשר בין המלחמות

5. טעם חלוקת השלל

6. חלוקת השלל למלך

ד. מחנה עורפי

1. ארבעה דברים פטרו במחנה

2. והיה מחניך קדוש

ה. סיכום

א. הקדמה

הילת הניצחון במלחמה היא בדרך כלל לחיילים שנלחמו בפועל בשדה הקרב. חלקם של חיילי העורף, אלה שסייעו מאחור להצלחת המלחמה, מוצנע יותר. בדברינו הבאים נצביע על כך, שהן בהכנות שלפני הקרב, והן בחלוקת שלל המלחמה, היו הלוחמים הקרביים וחיילי העורף שווים. עובדות אלו מלמדות אותנו על ההערכה והמעמד שניתן גם לאותם שאינם לוחמים בפועל, אלא משמשים כתומכים ומסייעים מהעורף.

ב. לפני היציאה לקרב – הכל שומעים את דברי הכהן משוח המלחמה

הכהן משוח המלחמה היה מדבר לפני החיילים המגויסים למלחמה, וכך נאמר:

והיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן ודבר אל העם. ואמר אֲלֵהֶם שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על איביכם אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם. כי ד' אלקיכם ההלך עמכם להלחם לכם עם איביכם להושיע אֶתכם. ודברו השטרים אל העם לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר ויחננו. ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר

יחללנו. ומי האיש אשר אָרַשׁ אשה ולא לקחה ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה. ויספו השטרים לדבר אל העם ואמרו מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישב לביתו ולא יִמַס את לבב אָחיו כלבבו. והיה ככלת השטרים לדבר אל העם ופקדו שרי צבאות בראש העם¹.

על פי חלוקת הפסוקים, הכהן המשוח היה מעודד את רוחם ואמונתם של החיילים (ב-ד), ואחר כך השוטרים היו משחררים את הראויים להשתחרר: בנה בית ולא חנכו, אָרַשׁ אישה ולא לקחה, נטע כרם ולא חללו (ה-ט)².

החלוקה בין דברי הכהן לדברי השוטרים היא גם בשל העובדה שהכהן היה אומר דבריו בין לפני מלחמת רשות ובין לפני מלחמת מצווה, ואילו השוטרים היו משחררים את הראויים להשתחרר רק במלחמת רשות ולא במלחמת מצווה. וכך כותב הרמב"ם:

אחד מלחמת מצוה ואחד מלחמת הרשות ממנין להן לדבר אל העם בשעת המלחמה, ומושחין אותו בשמן המשחה וזהו הנקרא משוח מלחמה³.

במה דברים אמורים שמחזירין אנשים אלו מעורכי המלחמה במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין ואפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה⁴.

המקור לכך מופיע בדרשת הגמרא בסוטה:

'וישלח אתם משה אלף למטה לצבא, אתם ואת פינחס⁵ אותם – אלו סנהדרין, פינחס זה משוח מלחמה⁶.

מדובר שם על מלחמת מדין, ומכאן שהכהן המשוח היה אומר דבריו גם במלחמת מצווה, אך שחרור הלוחמים נעשה רק במלחמת רשות⁷. המשוחררים הללו, לא היו נפטרים לגמרי משירות צבאי, אלא היו עוברים לתפקידי עורף, כפי שנאמר במשנה:

כל אלו ואלו שומעין דברי כהן מערכי מלחמה וחוזרין, ומספקין מים ומזון, ומתקנין את הדרכים⁸.

1. דברים כ ב-ט.

2. ראה במאמרי: "נוטע כרם, בונה בית, נושא אשה – שירות צבאי בזמננו", נטיעות הארץ, כפר דרום תשס"ד, עמ' 296-313.

3. הל' מלכים ז א.

4. שם ד.

5. במדבר לא ו.

6. סוטה מג ע"א.

7. הרמב"ם בספר המצוות, עשה קצא כותב: "מלחמת מצוה אין בה שום דבר מזה לא תוכחות ולא הכרזה". דברים אלו סותרים את האמור בהל' מלכים, שם כתב שהכהן היה מוכיח גם במלחמת מצווה. התשובה לסתירה היא, שבמלחמת רשות הכהן מצווה להוכיח ולשחרר את הלוחמים, ובמלחמת מצווה יש לו רשות לעשות כן, אך אין הוא מחויב. הרמב"ם בספר המצוות מגדיר מצוות ולא הלכות. הארכת בזה בספרי: "יהודה המכבי ככהן משוח מלחמה", מלכות יהודה וישראל, עמ' 314-319, 323-325.

8. סוטה שם וכך פסק הרמב"ם בהל' מלכים ז ט.

בנוסף, היו מי שלא גויסו כלל. הם פטורים לגמרי מהמלחמה, ואף אינם משרתים בעורף: אלו שאין זיזן ממקומן: בנה בית וחנכו, נטע כרם וחללו, הנושא את ארוסתו, הכונס את יבמתו, שנאמר: 'נקי יהיה לביתו שנה אחת', לביתו – זה ביתו, יהיה – זה כרמו, ושמח את אשתו – זו אשתו, אשר לקח – להביא את יבמתו. אין מספיקין (להם) מים ומזון ואין מתקנין את הדרכים⁹.

כיצד ובאיזה שלב היו מחזירים מעורכי המלחמה את הראויים להשתחרר (אֶרֶשׁ אֵשֶׁה ולא לקחה וכו') במלחמת הרשות?
הגמרא בסוטה אומרת:

תנו רבנן: פעמיים מדבר עמם, אחת בספך ואחת במלחמה. בספר מה הוא אומר? שמעו דברי מערכי המלחמה, וחזרו. במלחמה מה הוא אומר? אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו¹⁰.

רש"י שם מפרש:

שמעו דברי מערכי מלחמה – מי ראוי לחזור ומי ראוי לילך, וחזרו הראויים לחזור כגון בנה בית ונטע כרם ואירש אשה וירא ורך הלבב. ואף על גב דכתיב בהן 'ודברו השוטרים' לקמן, אמרינן דכהן קאמר להו, אלא שהשוטרים משמיעין דבריו לעם.

לפי רש"י, הכהן היה משחרר את הראויים להשתחרר, ורק לפני הנותרים למלחמה היה אומר דברי חיזוק ואמונה. לרש"י קשה סדר הכתובים בתורה, שעולה מהם, שקודם היה הכהן אומר דברי חיזוק ואמונה, ואחר כך היו השוטרים משחררים את הראויים. ומשיב, שהכהן היה משחרר את הלוחמים עוד בספך, ואחר כך השוטרים היו חוזרים על דבריו. מכל מקום, לפי רש"י חיילי העורף לא היו שומעים את דברי הכהן המשוח.

הרמב"ם, לעומתו, רואה זאת אחרת:

שתי פעמים מדבר משוח מלחמה אל העם. אחת בספר בעת שיוצאין קודם שיערכו המלחמה, אומר לעם מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו וגו' כשישמע דבריו יחזור מעורכי המלחמה. ואחת בעורכי המלחמה אומר אל תיראו ואל תחפזו¹¹.

עת שעורכין המערכות והם קרבים להלחם, משוח מלחמה עומד במקום גבוה וכל המערכות לפניו, ואומר להם בלשון הקדש שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על אויביכם, אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם, כי ד' אלהיכם ההולך עמכם להלחם לכם עם אויביכם להושיע אתכם. עד כאן אומר משוח מלחמה וכהן אחר תחתיו משמיע אותו לכל העם בקול רם. ואחר כך מדבר משוח מלחמה מי האיש אשר בנה בית חדש וגו'

9. סוטה שם וכך פסק הרמב"ם שם י-ד.

10. סוטה מב ע"א.

11. הל' מלכים ז ב.

ומי האיש אשר נטע כרם וגו' ומי האיש אשר ארש וגו'. עד כאן משוח מלחמה מדבר והשוטר משמיע לכל העם בקול רם, ואחר כך מדבר השוטר מעצמו ואומר מי האיש הירא ורך הלבב ושוטר אחר משמיע לכל העם¹².

הכסף משנה והלחם משנה שם מסבירים, שלפי הרמב"ם, הכהן היה מדבר פעמיים. בפעם הראשונה בספר, טרם היציאה לקרב, היה מודיע שיש שהם ראויים להשתחרר, על מנת "שיהיו מוכנים¹³, כשישמעו דבריו שנית במלחמה יחזרו להם"¹⁴. אחר כך היה אומר לפני כולם דברי חיזוק ואמונה, ולבסוף היה משחרר בפועל את הראויים להשתחרר.

האור שמח¹⁵ כותב, שמקור דברי הרמב"ם הוא בתוספתא:

פעמיים יוצא ומדבר עמהן. אחד בספר, ואחד במערכי המלחמה. שבספר מהו אומר? ילך וישמע דברי כהן. במערכי המלחמה מהו אומר? מי האיש אשר בנה בית חדש¹⁶.

על פי התוספתא, בספר שומעים הכל את דברי החיזוק של הכהן, ורק אחר כך, בעת הכניסה למלחמה, היו משחררים את הראויים להשתחרר. העובדה שחיילי העורף שומעים את דברי הכהן המשווח אף על פי שידוע לכהן ולהם עצמם שלא ישתתפו בקרב, מצביעה על כך, שחיילי העורף הנם חלק בלתי נפרד מהמערכה אף על פי שאינם נלחמים בפועל.

ג. לאחר הקרב – הכל שותפים בחלוקת השלל

במקרא נזכר פעמים רבות שניטל שלל במלחמה¹⁷. השלל התחלק בדרך כלל באופן שווה בין הלוחמים הקרביים לבין חיילי העורף.

-
12. שם ג.
13. ראה גם ערוך השלחן העתידי, הל' מלכים ס' עו סע' ה, שאמירת הכהן בספר נועדה גם לצורך התבוננות והתכוננות העורפיים לתפקידים המיועד.
14. כסף משנה.
15. שם ב.
16. סוטה (ליברמן) ז יח.
17. דברים ב לה; ג ז; יהושע ח כז; יא יד; ש"א יד לב; ש"ב ג כב; דה"ב כ כה; כח ח ועוד. ביהושע ו כד, ניתן השלל לאוצר בית ד'. בדה"א כז מסופר, שהשלל מוקדש לחזק את בית ד'. בדה"ב טו יא, אסא מלך יהודה זובח מהשלל ועוד. הגמרא בסנהדרין צד ע"ב אומרת, שהיה היתר מיוחד לקחת את שלל חיילי סנחריב שמתו בדרך נס ולא במלחמה. לעומת זאת, במגילת אסתר נאמר: "ובביזה לא שלחו את ידם" (אסתר ט י, טו-טז), אף על פי שאחשורוש אפשר להם (אסתר ח יא). רש"י שם מסביר, שהם לא נטלו כדי שלא יאמרו שהכל נעשה לשם ממון.
על הלגיטימיות בלקיחת שלל, ונטילתו במציאות זמננו, עסקו רבים: הרב משה יהודה אושפיזאי, "דיני שלל מלחמה", בצומת התורה והמדינה ג, עמ' 294-299; הרב יואל בן נון, "שלל מלחמה בישראל", מורשה, ז (תשל"ד), עמ' 107-111; הרב שלמה בן חמו, "שלל מלחמה במלחמות ישראל" נועם, כד (תשד"ם), עמ' קמג-קנו; הרב משה צוריאלי, "ובביזה לא שלחו את ידם – בימים ההם ובזמן הזה", עוז א (תשב"ד), עמ' 193-201; הרב שבתי רפופורט, "חלוקת שלל המלחמה", ערכים במבחן המלחמה, עמ' 199-207; הרב שלמה רוזנפלד, "חלוקת שלל וביזה במלחמות ימינו" תחומין כג (תשס"ג), עמ' 52-59.

1. דוד לאחר מלחמתו בצקלג

דוד המלך נלחם עם עמלק בצקלג. בפסוקים מסופר על הלוחמים שאָתוּ:

וילך דוד הוא ושש מאות איש אשר אָתוּ ויבאו עד נחל הבשור, והנותרים עָמְדוּ. וירדף דוד הוא וארבע מאות איש, ויעמדו מאתים איש אשר פָּגְרוּ מעבֵר את נחל הבשור¹⁸.

כשליש מהלוחמים נשארו מאחור ולא השתתפו בקרב¹⁹. דוד לוחם ומנצח, ובשובו מהקרב מתעורר ויכוח בין הלוחמים לבין חיילי העורף:

ולא נעדר להם מן הקטן ועד הגדול ועד בנים ובנות ומשלל ועד כל אשר לקחו להם הכל השיב דוד. ויקח דוד את כל הצאן והבקר, נהגו לפני המקנה ההוא ויאמרו זה שלל דוד. ויבא דוד אל מאתים האנשים אשר פָּגְרוּ מלכת אחרי דוד וישיבם בנחל הבשור ויצאו לקראת דוד ולקראת העם אשר אָתוּ ויגש דוד את העם וישאל להם לשלום. ויען כל איש רע ובליעל מהאנשים אשר הלכו עם דוד ויאמרו: יען אשר לא הלכו עמי לא נָתַן להם מהשלל אשר הצלנו, כי אם איש את אשתו ואת בניו וינהגו וילכו. ויאמר דוד: לא תעשו כן אָחִי, את אשר נתן ד' לנו וישמר אתנו ויתן את הגדוד הבא עלינו בידנו. ומי ישמע לכם לדבר הזה, כי כחלק הירד במלחמה וכחלק הישב על הכלים יחדו יחלקו. ויהי מהיום ההוא ומעלה וישמֶה לחק ולמשפט לישראל עד היום הזה²⁰.

הלוחמים רוצים לחלק את השלל רק ביניהם, אך דוד מכריע שחלוקת השלל תהיה שווה וקובע זאת גם כעיקרון מכונן הלאה.

2. מלחמת אברהם בארבעת המלכים

חז"ל מלמדים אותנו שדוד יישם עיקרון שמקורו בהנהגתו של אברהם אבינו. לאחר שגבר אברהם על ארבעת המלכים, מציע לו מלך סדום: "תן לי הנפש והרכש קח לך"²¹. אך אברהם לא מוכן, ותשובתו: "בלעדי רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכל וממרא הם יקחו חלקם"²². על כך נאמר במדרש בראשית רבה²³:

"כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדו יחלקו, ויהי מהיום ההוא ומעלה וישמֶה דוד לחוק ולמשפט לישראל עד היום הזה". אמר רבי יודן: והלאה אין כתיב כאן,

18. ש"א ל ט-י.

19. על פי האברבנאל שם, לאותם שפיגרו מאחור ניתן תפקיד משמעותי בשמירה על הנשים והילדים.

20. שם יט-כה.

21. בראשית יד כא.

22. שם כד.

23. ב"ר (וילנא) פרשה מג ט.

אלא "ומעלה". וממי למד? מאברהם זקיננו, שאמר: "בלעדי רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים" וגו'²⁴.

אברהם איבנו חילק את השלל גם לענר, אשכול וממרא, שלא השתתפו בפועל בקרב.

3. מלחמת מדין

במלחמת מדין מצינו חלוקת שלל שונה וחריגה, לא בין קרביים לשאינם קרביים, אלא בין היוצאים לצבא לבין כל העדה:

ויאמר ד' אל משה לאמר. שא את ראש מלקוח השבי באדם ובבהמה אתה ואלעזר הכהן וראשי אבות העדה. וחצית את המלקוח בין תפשי המלחמה היצאים לצבא ובין כל העדה²⁵.

המלבי"ם שם מפרש:

...וחלק השני יקחו כל העדה, שהרי לא בכוחם נצחו מלחמה זו, רק בזכות כל העדה ועל ידי תפילתם היה דין כל העדה כיושב על הכלים שמגיע להם חלק.

הנצי"ב שם, רואה בכל העם חיילי עורף, שומרי הכלים:

אף על גב שלא נלחמו אלא שמרו את הכלים, הרי הם כתופשי המלחמה, וכמאמר דוד: "כי חלק הירד במלחמה וכחלק הישב על הכלים יחדו יחלקו"²⁶.

24. דברי המדרש מובאים ומוסברים על ידי רש"י בבראשית שם.

25. במדבר לא כו-כז.

26. במלחמת מדין נטלו גם הלויים מהשלל (במדבר לא ל), אף על פי שלא נטלו מהשלל במלחמה לכיבוש הארץ: "בארצם לא תנחל, וחלק לא יהיה לך בתוכם" (במדבר יח כ). ובספרי במדבר פ'סקא קיט: "ויאמר ד' אל אהרן בארצם לא תנחל" – בשעת חילוק הארץ. 'וחלק לא יהיה לך בתוכם' – בביזה, 'אני חלקך ונחלתך' – על שולחני אתה אוכל ועל שולחני אתה שותה. משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שנתן לבניו מתנות ולבנו אחד לא נתן שום מתנה. אמר לו: בני אף על פי שלא נתתי לך מתנה על שולחני אתה אוכל ועל שולחני אתה שותה. וכן הוא אומר: 'חלקם נתתי אותה מאשי' (ויקרא ו ז) 'אשי ד' ונחלתו יאכלו' (דברים יח א; ספרי פר' שופטים פ'סקא קסג). כך פסק הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל יג י"א, אך הוסיף שדין זה אמור רק בכיבוש הארץ המובטחת. מדין היא מחוץ לארץ המובטחת, לכן שבט לוי נטלו מביזתה. הר"מ פיינשטיין, שר"ת אגרות משה חלק י"ד א סימן רטז, מסביר ש"ביזת ארץ ישראל במלחמת יהושע היה שייך לכל ישראל כדאיתא ברא"ש (ב"מ ב ט) ובהם לא היה חלק לכהנים ולויים בביזה כשם שלא היה להם חלק בחלוקת הארץ. ובמלחמות דשאר ארצות שהיו בהם היה הדין דמחצה למלך ומחצה להנלחמים ויושבים על הכלים, כדפסק הרמב"ם בפ"ד ממלכים ה"ט והוא מגמרא סנהדרין דף כ ע"ב, והיה דין חלוקה ולא כבמדין דכל אחד זכה במה שבזו. והטעם אולי משום דהמלחמה הוא דין מלכות ושייך ממילא הכל להמלך כמו הארץ שכובש גופיה שהוא של המלך כדאיתא ברמב"ם שם ה"י, אך נתחדש שהמלך צריך ליתן המחצה לאנשי הצבא וליושבים על הכלים, ולכן בשל א"י לא היה כלל הדין שיתנו להמלך שהוא ליהושע משום שהביזה היה שייך לכל ישראל כמו הארץ שלא היה להמלך". הר"מ פיינשטיין ביאר את דברי הרא"ש גם בדברות משה לב"מ סי' כה א, וכתב שלרמב"ם חלוקת שלל ארץ ישראל היא מדין הפקר ולכן לוי שנטל לוקה, ואילו לרא"ש זהו דין מיוחד בחלוקה. אך אין הכרח להסביר שלפנינו מחלוקת רמב"ם ורא"ש. ראה עוד: מו"ר הרב אברהם שפירא, מנחת אברהם ח"א עמ' רכז; ח"ב עמ' נב-נה.

המלבי"ם בספר שמואל מחריף את טיעונו דלעיל, וכותב:

אחרי שהכל נעשה על ידי ד', ואנחנו לא בחיל ולא בכח כי אם בזכות וצדקה זכינו אל שלחם ד' בעדנו ויתן לנו את השלל, אם כן הסברה נותנת בהפך, כי אלה שישבו על הכלים ולא רדפו אחר האויב מגודל בטחונם בישועת ד' שיציל את שלהם בלא רדיפה הלא זכותם גדול יותר מאלה שרדפו ולא רדפו באופן זה²⁷.

לאור זאת, מגיע יותר שלל לאלו שלא רדפו!

4. הקשר בין המלחמות

המדרש קושר כאחת את שלוש המלחמות שהזכרנו:

"בלעדי רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכול וממרא הם יקחו חלקם". זה הוא שמצינו בדוד, דכתיב: "ויהי מן היום ההוא ומעלה". אמר ר' יהודה: "והלאה" אין כתיב כאן, אלא "ומעלה". ממי למד? מאברהם זקנו, שנאמר "בלעדי רק אשר אכלו הנערים". וכן אמר דוד: "כחלק היוצאים במלחמה וכחלק היושבים על הכלים יחדו יחלוקו". וכן מצינו בתורה, דכתיב: "וחצית את המלקוח בין תופשי המלחמה היוצאים בצבא, ובין כל העדה". ומה שעשה דוד – מן התורה עשה. ומה שכתוב "וישימה דוד לחוק", כי נשתכחה מצוה זו, וחידשה הוא ונקראת על שמו. למדנו כל המחדש דבר שנהיה ונשתכח, בהתחדשו נקראת על שמו. כי ענר אשכול וממרא לא הלכו במלחמה, דכתיב: "וירק את חניכיו ילידי ביתו", ואלו היו בעלי בריתו ונטלו חלקם²⁸.

דברים דומים נאמרו במדרש אגדה²⁹:

"שא את ראש מלקוח וגו' וחצית את המלקוח". בזה המקום צוה הקב"ה לעשות כשם שעשה אברהם שאמר: "ענר אשכול וממרא הם יקחו חלקם", אף על פי שלא היו עמו, כמו שאמר דוד "כי כחלק היורד במלחמה" וגו'³⁰.

החתם סופר³¹ מסביר, כיצד למד דוד מאברהם את סדר חלוקת השלל. לפיו, אברהם נתן לענר אשכול וממרא משלל המלחמה, כי כל הלוחמים שהיו עמו – עבדיו היו, והכל היה שלו. לכן התנדב

27. מלבי"ם ש"א ל כג.

28. פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית יד כד.

29. מדרש אגדה (בובר) במדבר לא כו.

30. עם סיום כיבוש הארץ, הולכים שבטי עבר הירדן למקומם. יהושע פונה אליהם: "ויאמר אליהם לאמר בנכסים רבים שובו אל אהליכם ובמקנה רב מאד בכסף ובזהב ובנחשת ובברזל ובשלמות הרבה מאד חלקו שלל איביכם עם אחיכם" (יהושע כב ח). רש"י מפרש: "עם אחיכם" – בני ראובן ובני גד. ויש פותרין 'עם אחיכם' – שנשארו לשמור את הערים עם הנשים והטף ולא עברו את הירדן עם החלוצים, גם הם נטלו חלק בזה". הרד"ק שולל פירוש זה: "ומי שמפרש עם אחיכם האנשים אשר הניחו בארץ הגלעד לשמור הערים, אין לו טעם. כי נשיהם וטפם הוא שהניחו". אך ניתן לפרש, שאמנם הנשים והטף הם הקבוצה העיקרית שנשארה שם, אך נשארו גם גברים לוחמים כדי לשמור עליהם, ולהם יש לחלק את השלל.

31. שו"ת, ח"ה סי' מד.

אברהם ונתן להם, ליושבים על הכלים, חלק. לו היו הלוחמים אחרים, שאינם עבדיו, לא היה יכול לקפח את חלקם ולתת משלם ליושבים על הכלים:

ואמנם דוד המלך ע"ה היה מלך, ודינו דין, מה שהוא תיקון מדינה וצורך מלחמה. למד מויתור של אברהם אבינו ע"ה ועשאו חק קבוע, ומכל שכן שכבר תיקן הקב"ה כן בבית המקדש.

אברהם התנדב לחלק את השלל בין עבדיו, ואילו דוד למד את העיקרון מאברהם, אלא שקבע אותו כחוק ולא כפעולה התנדבותית התלויה ברצון המנהיג, המלך. יכולתו של דוד לקבוע זאת כחוק נובעת מסמכותו כמלך, שדינו דין. מקור ההשראה לדבר הוא החלוקה של המנחות במקדש בין הכהנים (כפי שיובא לקמן).

כאמור, במקרא מופיע פעמים רבות שנטלו שלל במלחמות, אך לא נאמר דבר באשר לאופן חלוקתו. ייתכן שבשל כך נאמר במדרש שהוראה זו נשתכחה, ודוד חידשה.

5. טעם חלוקת השלל

כותב הרלב"ג³²:

...לפי שאין זכות האדם בשלל מפני הסתכנו בירידה אל המלחמה. כי אשר ירד אל המלחמה, ואשר ישב על הכלים לשמרם מהאנשים הבאים למלחמה, הוא חולק עם היורדים למלחמה ואף על פי שאינו מסתכן שם וזה דבר מבואר. ולזה אין ראוי שתאמרו שתזכו בשלל אתם לבדכם שירדתם במלחמה. מצורף לזה שזה לא היה בעוצם ידכם אבל היה בעזר אלוקי בזכות כולנו, אשר הלכו ואשר נשארו.

הצלחת המלחמה היא גם בשל חיילי העורף, העושים פעולות שונות שמסייעות למלחמה עצמה, או בלשונו של מצודת דוד שם: "כי אם לא ישמרו הם הכלים, לא היה מהאפשר להלוחמים להלחם". בשו"ת נודע ביהודה³³ מסביר, שהיושבים על הכלים, אלה הם חיילים שאינם נלחמים, אך אין הכוונה לכל העם.

6. חלוקת השלל למלך

הדגש עד כה היה, שהלוחמים הקרביים וחיילי העורף מתחלקים בשווה, אך לאור האמור בחז"ל, חלוקה זו היתה רק במחצית השלל הנוותרת, בעוד שמחצית השלל הראשונה נועדה קודם כל למלך, וכך נאמר במשנה:

וכל העם בוזזין ונותנין לו, והוא נוטל חלק בראש³⁴.

32. ש"א ל כד.

33. מהדורה תנינא י"ד סי' רא (בסופו, ד"ה ויען שאני מגזע רש"י).

34. משנה סנהדרין ב ד.

הגמרא בסנהדרין מסבירה את מקור הדין:

תנו רבנן: אוצרות מלכים – למלך. ושאר ביזה שבוזזין – מחצה למלך ומחצה לעם. אמר ליה אביי לרב דימי, ואמרי לה לרב אחא: בשלמא אוצרות מלכים למלך – אורחא דמלתא, אלא שאר ביזה שבוזזין מחצה למלך ומחצה לעם מנלן? דכתיב: "וימשחו לד' לנגיד ולצדוק לכהן"³⁵. מקיש נגיד לצדוק, מה צדוק מחצה לו ומחצה לאחיו, אף נגיד מחצה לו ומחצה לאחיו. וצדוק גופיה מנלן? דתניא, רבי אומר: "והיתה לאהרן ולבניו"³⁶, מחצה לאהרן ומחצה לבניו³⁷.

כשם שכהן גדול מקבל מחצית מלחם הפנים והשאר מתחלק בין שאר הכהנים³⁸, כך גם בשלל המלחמה, המלך נוטל מחצית³⁹.

הגמרא איננה עוסקת בשאלה כיצד מתחלקת המחצית שנועדה לעם. כאמור לעיל, היא מתחלקת בשווה בין כל הלוחמים, הקרביים והעורפיים, וזאת בשל ראיית תרומת החיילים העורפיים היושבים על הכלים כחלק מהכוח הלוחם המסייע להצלחת המלחמה. וכך פוסק הרמב"ם:

וכל הממלכות שכושב הרי אוצרות המלכים למלך. ושאר הביזה שבוזזין – בוזזין ונותנין לפניו והוא נוטל מחצה בראש, ומחצית הבזה חולקין אותה כל אנשי הצבא ביחד עם העם היושבין על הכלים במחנה לשמרם. חולקין בשוה, שנאמר: "כי כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוק"⁴⁰.

35. דה"א כט כב.

36. ויקרא כד ט.

37. סנהדרין כ ע"ב. כן מצינו גם בפרעה, שבאופן חריג נהג כך, על מנת לשכנע את חייליו לרדוף אחרי בני ישראל. כך נדרש במכילתא דרבי ישמעאל בשלח, פרשה א: "וזאת עמו לקח עמו" – לקחן עמו בדברים. אמר להם: דרך מלכים להיות מנהיגין בסוף וחיילותיהם מקדימין לפניהם, אבל אני אקדים לפניכם, שנאמר: 'פרעה הקריב'. דרך מלכים כל העם בוזזין ונותנין לפניו והוא נוטל חלק בראש, אני אשווה אתכם בבזה, שנאמר: 'אחלק שלל'."

38. בדברים יח ח: "חלק כחלק יאכלו". ובגמרא סוכה נה ע"ב-נו ע"א נלמד שהכהנים שווים בחלוקת לחם הפנים. הרמב"ן בויקרא ז ט מסביר, שבעת הקרבת מנחות, הכהן המקריב זוכה בה בשביל כל בית האב: "כי היחיד מהם או השנים ושלושה המקריבים – ברשות כולם הם עושים ובשליחותם, וכולם עומדים על הקרבן. כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוק". הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט בסנהדרין כא ע"א, מציין שהלימוד בגמרא שם הוא מקור לכך שהכהן הגדול נוטל מחצית משתי הלחם, וכן במתנת שכיב מרע, לזה שהוא פירט אותו וינתן מחצה והשאר יתחלקו במחצית השנייה.

39. הר"ן בסנהדרין כא ע"ב ד"ה לו דנשים מסביר, שאין זה סותר את האיסור המוטל על המלך להרבות לו כסף. האיסור הוא להרבות במסים כדי להעשיר את קופתו, אך "אם הקנו לו מן השמים ממון הרבה לא קאי בלאו, כגון שכבש מדינה ומצא בה אוצרות הרבה, דודאי שלו הן וכדאמרין לעיל אוצרות מלכים למלך, ושאר ביזה שבוזזין מחצה למלך ומחצה לעם". כך כותב גם היד רמ"ה, תוס' ר"ד, ואבן עזרא לדברים יז כ. ראה גם ברמב"ם בפהמ"ש (הר"י קאפח), אך המנחת חינוך (מצוה תקב) כותב, שגם המחצית שהמלך נוטל מהביזה מיועדת לקופת המדינה ולא לצרכיו האישיים של המלך. כך כותב גם הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט, סנהדרין כ ע"ב.

40. הל' מלכים ד ט.

ד. מחנה עורכי

לפי הגדרות חז"ל ישנן הלכות ייחודיות למחנה. מהו המחנה שעסקו בו? וכן האם קיים שוויון בין מחנה של לוחמים קרביים למחנה חיילים שאינם לוחמים?

1. ארבעה דברים פטרו במחנה

בגמרא עירובין נאמר:

ארבעה דברים פטרו במחנה: מביאין עצים מכל מקום, ופטורין מרחיצת ידים, ומדמאי, ומלערב⁴¹.

באיזה מחנה מדובר, בעורפי או בשל לוחמים?

בתוספתא נאמר: "מחנה היוצאת למלחמת הרשות – מותרין לגזול עצים יבשיין"⁴². וכן בירושלמי: "היוצאים למלחמת חובה מותרין בגזול עצים יבשיין ולחיין"⁴³.

ראשונים רבים סבורים שדינים אלה אמורים רק במחנה של לוחמים, וכהגדרת הרמב"ם⁴⁴: "ובמחנה פטורים מנטילת ידים בתחילה, מפני שהם טרודים במלחמה"⁴⁵. מהרמב"ם ניתן גם ללמוד, שהנימוק לפטור ביחס לנטילת ידים הוא בשל היות הלוחמים טרודים במלחמה, אך הרב אהרן הכהן מלוניל, בספר ארחות חיים⁴⁶ הסיק מדברי הגמרא:

מי שהיה במדבר או שהיתה לו סכנה – אוכל ושותה בלא רחיצה. עבר אונסו וסכנתו – חייב לרחוץ מיד. וכן מפורש בירושלמי. במחנה פטורים מנטילת ידים משום טרדה, וחייבים בסוף מפני הסכנה⁴⁷.

נראה, שהארחות חיים מתכוון לדיון בירושלמי ביחס להולך בשיירא. לפיו, במחנה פטורים מנטילת ידים שלפני הסעודה מחמת טרדה, אך יהיו חייבים בנטילת ידיים במים אחרונים מפני הסכנה שבדבר – סכנת עיוורון משום מלח סדומית⁴⁸. מדבריו ניתן להבין, שאמנם סיבת הפטור למחנה הוא בשל טרדה, אך הוא מצרף דין זה להולך במדבר או למי שנמצא בסכנה, שפטורים מנטילת ידיים.

41. עירובין יז ע"א.

42. תוספתא עירובין (ליברמן) ב ו.

43. ירושלמי עירובין א י.

44. הל' ברכות ו ג.

45. ראה גם במגיד משנה הל' עירובין א ג, וברמב"ם בפהמ"ש עירובין א י. רש"י, רשב"א, ריטב"א ומאירי בעירובין יז ע"א, רבנו יהונתן (ד ע"א בר"ף בעירובין); טור או"ח סי' קנח; הרב אליעזר ולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר יט סי' כח.

46. הל' נטילת ידיים אות יג.

47. את דברי הארחות חיים הביא הבית יוסף בטור או"ח סי' קנח ופסק כמותו בשו"ע או"ח סי' קנח ח.

48. כאמור בגמרא עירובין יז ע"ב.

הגר"א⁴⁹ דייק מדברי הרמב"ן והרשב"א, שלא כתבו "מחנה של מלחמה", שגם במחנה שאינו במצב מלחמה פטורים, אך לפיו, כוונת השר"ע היא שפטור מחנה וכן הולכי מדבר הוא מפני הסכנה⁵⁰.

לפנינו שני נימוקים לפטור את יושבי המחנה מדברים אלה:

א. בשל היותם טרודים במלחמה.

ב. מחשש סכנה.

מהרמב"ם ומראשונים אחרים משמע, שהפטור הוא בשל היותם טרודים במלחמה. ומכאן שזהו פטור ייחודי לקשורים למלחמה ולא לאדם שטרוד מסיבה אחרת. הארחות חיים סבור שהסיבה היא בשל סכנה, ואז כל מי שנמצא בסכנה פטור מנטילת ידיים, לא רק לוחמים, ועל כן החיל דין זה גם להולך במדבר או לנמצא בסכנה אחרת⁵¹.

לפי הרמב"ם, נצטרך לומר שמאחר וחיילי העורף אינם נמצאים בדרך כלל בסכנה, והם גם אינם טרודים בדרך כלל בצורה ישירה במלחמה, אזי דין זה לא חל עליהם, והם יהיו חייבים. אמנם אם הם עוסקים בפעילות לטובת המלחמה, אזי הם בגדר טרודים במלחמה ויהיו פטורים. לחלופין, לפי הארחות חיים, חיילי עורף העסוקים בפעילות שאינה מלחמתית, אך היא מסוכנת (כמו למשל הכנת חומרים מסוכנים לקרב), יהיו פטורים⁵².

מדברים אלה יוצא, שלא מקומם של החיילים בשדה הקרב או במערכה, וכן לא מעמדם, כקרביים או כעורפיים, הוא הקובע את חיובם או את פטורם ממצוות אלו, אלא מעורבותם במלחמה, שהרי לא רק פעילות מבצעית-מלחמתית טורדת את החייל וקושרת אותו למלחמה, אלא גם פעילויות נוספות, שמסייעות בצורות שונות להצלחת המלחמה, או הימצאותו במצב מסוכן⁵³.

49. אור"ח סי' קנח ס"ק ח.

50. גם מדברי התוס' בעירובין כא ע"ב ד"ה מוטב, ניתן להבין שסיבת הפטור בנטילת ידיים במחנה הוא מחשש סכנה, וכפי שציין הגר"א שם.

51. כעין אותה מחלוקת מצאנו גם בפטור מעירובי חצרות. הטור (אור"ח ססו) כתב: "על כן הולכי מדברות פטורין מעירובי חצירות שלא רצו להחמיר עליהן". הטור הביא מקרה של הולכי מדברות, שאינו מופיע בשר"ס, והשמיט את היוצאים למלחמה, ואם כן ברור לו ששני המקרים הם רק דוגמאות לכלל, שבמקום שאינו קבוע פטור, וכן מבאר הב"ח את דברי הטור על אתר. מהרמב"ם נראה, שזה פטור ייחודי למלחמה. וכן ביאר הפרישה (שם) את המחלוקת.

52. הרב יעקב אריאל, "נטילת ידיים במחנה" (באהלה של תורה ב סי' יד) דן בפטור חיילים מנטילת ידיים בשל היותם טרודים, אך הנימוק המכריע שלפיו יש לחייב חיילים בנטילת ידיים או לפטרם ממנה הוא רק בשל חשש הסכנה. ואילו שם "עירוב חצרות במחנה צבא", סי' נה, הוא עסק בפטור חיילים מעירוב, ולפיו עיקר הנימוק לפטור חיילים הנמצאים בכוננות הוא פטור בעצם ואף לא מחמת טרדה, כשם שפטרו בית שער ואכסדרה מעירוב, מאחר שמחנה אינו מקום יישוב. לדברינו, נימוקי הראשונים לפטור מחנה אמורים ביחס לכל הדברים ולא רק ביחס לנטילת ידיים.

53. החזון איש בהל' עירובין, ליקוטים סימן קיב ס"ק ו כתב, שדין זה הוא רק במלחמות ישראל, רשות או מצווה, על פי מלך וסנהדרין. אך גיס העומד על בני העיר – אף שמלחמתם היא מלחמת מצווה אינם בכלל פטור מחנה. כבר העיר הרב שלמה גורן (משיב מלחמה א, עמ' קמב-קנד), ולפיו אין צורך בכל דיני מלחמה כדי להחיל עליהם דין מחנה, אם כי מדובר על מחנה שעוסקים בביטחון השטף. אכן, לפי דברינו, המושג "מחנה" שכאן בא לבטא שדין זה הוא ייחודי למלחמה, אך אין הכרח שמדובר בלוחמים בשעת קרב בזווקא, אלא הוא מתייחס לכל מי שקשור ופעיל לטובת המלחמה. הריא"ה הרצוג (היכל יצחק, חלק אור"ח, ס' מז) פסק, שהמטלים בזמן מלחמת השחרור "אינם לא בכלל מחנה, ולא בכלל שיירא, ולא עליהם נאמרו הקולות ה"ל מפי קדשם

2. והיה מחניך קדוש

התורה מזהירה באופן מיוחד על חובת שמירת קדושתו של המחנה:

כי תצא מחנה על איביך ונשמרת מכל דבר רע... כי ד' אלקיך מתהלך בקרב מחנך להצילך ולתת איביך לפניך והיה מחניך קדוש ולא יראך בך ערנות דבר ושב מאחריך⁵⁴.

חז"ל למדו מפסוק זה גם הלכות שאינן קשורות למחנה דווקא, אך גם כאן נשאלת השאלה, באיזה מחנה מדובר – עורפי, של לוחמים, או שאין זה משנה כלל?

כותב הרמב"ם⁵⁵:

ממה שכלל אותו זה הספר התקנת יד ויתד, כי מכונת זאת התורה כמו שהודעתך הנקיון והזהר מן הלכלוכין והמאוסין ושלא יהיה האדם כבהמות, ובזאת הכוונה גם כן חיזוק האמנת הנלחמים באלו המעשים שהשכינה שורה ביניהם, כמו שאמר בסבת זה, כי ד' אלהיך מתהלך בקרב מחנך, וגלגל עניין אחר ואמר ולא יראה בך ערנות דבר ושב מאחריך, להזהיר ולהפחיד ממה שהוא ידוע מזנות אנשי החיל במחנה שיארך עמדם חוץ לבתיהם, וציוונו יתברך בפעולות שיזכירו אותנו שהשכינה שורה בתוכנו מפני שננצל מן המעשים ההם, ואמר והיה מחנך קדוש ולא יראה בך ערנות דבר, עד שבעל קרי ציווה להוציא מן המחנה עד שיערוב שמשו ואחר יבא אל המחנה, עד שיהיה בלב כל אדם שהמחנה כמקדש ד', ושאינו כמחנות הגויים להפסד ולעבירות והזיק זולתם וקחת ממונם לא לדבר אחר, אבל כוונתנו אנחנו הישיר בני אדם לעבודת השם וסדר ענייניהם⁵⁶.

הציווי להישמר מכל דבר רע ולקדש את המחנה אמור ביחס לכל המחנות, הקרביים והעורפיים. קדושת מחנות הצבא היא בשל השכינה שבמחנה, ושלא לנהוג כגויים. אך בספר החינוך⁵⁷ כתב:

משרשי המצווה כענין שכתוב בפרשה כי ד' אלקיך מתהלך בקרב מחנך וגו' והיה מחניך קדוש וגו', כלומר שנפשותן של ישראל דבקות בשכינה לעולם, וכל שכן במחנה שכולן נקיי הנפש. כי כל הירא מעבירות שבידו כבר הלך לו ושב אל הבית ונשארו הטובים אשר רוח אלוקים שוכן בתוכם, וראוי להם לעמוד בנקיות, כאשר ידוע ומפורסם שהנקיות מדה מן המדות

של רבותינו הראשונים ז"ע, שאלו הם בנינים קבועים של אבנים לבנים וברזל, ואנשי צבא קבועים בהם תמיד, ולא יוצאים למלחמה וחונים ימים, וכבר מהבחינה הזאת הפסק הנ"ל הוא מטעה. ומלבד כל זאת אם כי עדיין לא נכרתה ברית שלום עם שכנינו, אבל מצב של מלחמה איננו קיים, ואין טעם לזה לכלול את אחינו השרויים במשלטים בכלל בני מחנה היוצאים למלחמה ולפורטם אפילו מעירוב בשביל אלפיים האמה, אבל ביטול איסור תחומין, לא תהא כזאת בישראל". נראה, שאם הם טרודים ועסוקים במלחמה גם אם הם אינם לוחמים בפועל, אזי הפטורים שבמשנה חלים עליהם. ראה גם: הרב אברהם אבידן, "דין דברים שפטרו במחנה", שבת ומועד בצה"ל, עמ' כ-כד; הרב יצחק קופמן, "קדושת מחנה היוצא למלחמה וקדושת הלוחמים", עמ' פה, הע' 16.

עמ' פה, הע' 16.

54. דברים כג י-טו.

55. מורה נבוכים ח"ג פרק מא.

56. דברים דומים כותב הרמב"ן בדברים כג י; ספר המצוות שכחת העשין, מצווה יא.

57. מצווה תקטו.

הטובות המביאה לידי רוח הקדש, וכדדרש רבי פנחס בן יאיר בפרק קמא דעבודה זרה. וגם יש בזה שבח לאומה כי יבואו אליהם מלאכי גוי ויראו מחניהם קדוש ונקי מכל טינוף.

לדברי החינוך, מצווה זו היא רק במחנה לוחמים, וזאת בשל מעלתם הרוחנית. המצווה לא חלה על המשוחררים, מאחר שאינם נמצאים במחנה⁵⁸. אך האם במחנה עורפי אין צורך להקפיד על קדושת המחנה? אכן כך שואל הירושלמי:

בשעה שישראל יוצאין למלחמה בית דין של מעלה יושבין עליהן אם לנצוח אם להינצח. א"ר חייא בר בא, כתיב: "כי תצא מחנה על אויבך ונשמרת מכל דבר רע". הא אם אינו יוצא אינו צריך ליה שמירה? אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה⁵⁹.

הלוחמים הקרביים וחיילי העורף שותפים כאחד לשמירת צביונו הרוחני והמוסרי של הצבא. על כן, כאשר השטן מקטרג בשעת הסכנה, אזי הדבר מחייב גם את חיילי העורף. הסכנה היא כללית לכל העם, ויש לשמור על קדושת כל המחנות⁶⁰. אמנם, החינוך סובר שזהו דין שמתייחס באופן מיוחד לאנשי מעלה ורוח שיצאו להילחם מלחמת רשות, שהרי למלחמת מצווה הכל יוצאים, ועל כן ציוותה אותם התורה להישמר ולהיזהר יותר.

ה. סיכום

המלחמה היא לא רק בשדה הקרב, וגם לחיילים המשרתים בתפקידים עורפיים יש חלק בה, מאחר שהם מסייעים בתפקידים ובפעילויות שונות להצלחת המלחמה. לכן, גם אותם חיילים שאינם משתתפים בקרבות עצמם, נכללים ומחויבים בכל מה שקשור לצביונו המוסרי ולערכי הקודש של צבא ישראל: הם שומעים את דברי הכהן המשוח, כדי שאף הם יפנימו וישתייכו למצב המלחמתי שבו נמצא עם ישראל; מקבלים הם חלק שווה בשלל; המחנה שהם שוהים בו – נדרש אף הוא להיות קדוש, ועליהם להישמר ולהיזהר בכל אותן אזהרות של התורה "ונשמרת מכל דבר רע". וכן, כאשר ממש הם מסייעים למלחמה או אף מסתכנים למענה, יהיו פטורים מקיום ההלכות שנפטרו מהן גם חיילים קרביים.

58. הרב אליעזר ולדנברג, "צביונו הרוחני של צבא ישראל", בצומת התורה והמדינה ג, עמ' 195-212.

59. ירושלמי שבת ב ו.

60. עם זאת, ישנן הלכות שאינן חלות על חיילי העורף: בגמרא חולין יז ע"א נאמר, שהותר ללוחמים לאכול מאכלות אסורות. הרמב"ם בהל' מלכים ח א-ב קובע, שההיתר הוא בעת הקרב בלבד, וכך הוא קובע גם ביחס להיות אשת יפת תואר: "חלוצי צבא כשיכנסו בגבול העכו"ם, ויכבשום וישבו מהן, מותר להן לאכול נבלות וטרפות ובשר חזיר וכיוצא בו... וכן בועל אשה בגיורתה אם תקפו יצרו...". הרב כתריאל טכורש, "איסור והיתר בצבא המלחמה", בצומת התורה והמדינה ג, עמ' 300-301, תמה מניין למד הרמב"ם שדין זה נועד לחלוצי צבא שנכנסים בגבול העכו"ם? והשיב, שהרמב"ם דייק זאת מהגמרא שם האומרת שדין זה נאמר "בשבע שכבשו".